

Branislav Cvetković

Imago leonis u ikonografiji despota Stefana

Analizira se značenje lavljih predstava u monumentalnoj umetnosti Srbije 15. veka. Prva je u manastiru Resavi, na supedionu pod portretom despota Stefana Lazarevića (1389-1427). Iako je u figuri ranije vidjen grifon ili vuk, karakterističan oblik tela, repa i grive govore da je reč o heraldičkom lavu tipa *en passant*. Pojava lava, umesto dvoglavog orla na supedionu, bila bi jedinstvena u ikonografiji Istoka, da nije analogije u rukopisu Urb. gr. 2, gde lavovi takodje ukrašavaju supedion vizantijskog cara Jovana II Komnina. Značenje despotovog lika i lavova na supedionu u Resavi mogu se razumeti samo u kontekstu okolnih slika, Sv. Trojice kojoj despot podnosi zadužbinu na dar i onih u lineti portala (Hrist *Anapeson*, Božija ruka s dušama pravednika, David i Solomon). Identičan oblik, motiv i boja despotovog supediona i jastuka na kome leži Hrist *Anapeson*, ukazuju na idejnu povezanost vladarskog portreta i eshatološke ikonografije ulaska u hram. Dubina bogoslovske strukture teme Hrist *Anapeson* aludira na idealne vrline vladara kroz njegovo poredjenje s „lavićem iz plemena Judinog.“

Tekuća istraživanja manastira Kalenića, zadužbine despota Stefana i protovestijara Bogdana, otkrivaju nove izvore. Reljefna predstava čoveka koji ubija lava, isklesana na oltarskoj bifori hrama zajedno s dvoglavim orlom, državnim simbolom, u trijumfalnoj ikonografiji Kalenića ima posebno mesto. Program fresaka i fasadne plastike je okvir složenog idejnog konteksta u kome se ličnost vladara proslavlja putem poredjenja s faraonom Ptolomejem, imperatorom Avgustom, te prorokom Danilom, analogno retorici pisara i autora starih hronika. U reljefu kao slici pobede moguće je videti Samsona, Davida, personifikaciju Snage ili pak Herakla. Etimologija imena manastira Kalenića, najpre arhaični vid Kalinik, vodi ka grčkom korenu (*kallinikos, to kallinikon*) sa značenjem *slavodobitni pobednik*, do najčešćeg epiteta antičkog heroja Herakla (*Kallinikos*), ali i do hrišćanskog mučenika sv. Kalinika. Identifikacija reljefa s Heraklom ima osnovu u političkoj teoriji despota Stefana čija legendarna genealogija seže do Konstantina Velikog (čije je mošti posedovao despot u Beogradu), a preko njega do Avgusta i samog Herakla. Heraklov pobednički epitet i istoimeni svetitelj čije su se mošti poštovala u Srbiji onog doba, a danas su na Rilskom relikvijaru, povezani su datumima kao istorijskim prekretnicama za doba despota Stefana. Naime, pomen sv. Kalinika (29. jul), koji je postradao u Angori večernjom službom obeležava se upravo na dan Angorske bitke (28. jul 1402), dok je datum Gračaničke bitke (21. novembar 1402) istovetan posveti Kalenića, Vavedenju. Ova koincidencija je u strukturi srednjovekovnog mentaliteta mogla biti doživljena samo kao znak Božije milosti i shodno tome postati predmet redovnih pomena. Obe bitke predstavljale su temelj samostalne vlade despota Stefana i nezavisnosti srpske Despotovine, o čemu on sam svedoči u arengama povelja. Kalenić je stoga komemorativni hram u kome se čuvalo sve ono što je podsećalo na ove bitke (mošti, čudotvorne ikone nošene u boj, ratne zastave). Da se u reljefu muškarca koji pobeđuje lava može videti despot u vidu Herakla Kalinika dokaz pruža sasvim previdjeni podatak u Žitiju despota Stefana. Tu autor, Konstantin Kostenečki, poredi despota s Heraklom upravo u odeljku koji povezuje opise bitaka kod Angore i Gračanice. Obe su bitke zbog svog dalekosežnog značaja u starim srpskim letopisima dobile narodne nazive, Timurov, odnosno, Despotov boj. Budući svestan važnosti trenutka autor se, poredeći despota s Heraklom, služi kombinacijom epizoda iz Homera, Pindara i Apolodora, kao i jednom od najpoznatijih antičkih izreka, da ni *Herakle ne može protiv dvojice*, iz boja Herakla s Aresom i Kiknom. Visoka obrazovanost pisca despotovog žitija poklapa se s činjenicom da ovo dosad neuočeno poredjenje despota s Heraklom ima pandan kod vizantijskih retoričara (npr. jedan epigram Manojla Filesa), kao što je i pridev *kallinikos* veoma čest u himnografiji.